

ԱՅՎԱԶՈՎՍԿԻ

(1817 - 1900)

Անմահութիւնը յաւիտեմական գործեր
արտադրելուն մէջն է: ՌԸՆԱՆ

Այվազովսկիի ծննդեան 125ամեակին առթիւ գրի առնուած այս տողերը, յարգանքի ու պարծանքի տուրք մըն են, զոր կը պարտինք մեր նկարիչներուն ամէնէն մեծին եւ ամէնէն ամբողջին:

Այվազովսկի երեսոյթ մըն էր մեր մէջ իր կեանքով եւ իր մեծ տաղանդով: Հակառակ իր անունին օտար ձեւին եւ իր իշխանական կենցաղին, Այվազովսկի մնաց հայ օրտին ամէնէն մօտ եւ հայ հրապարտութեան ամէնէն արդար անդրչիրիմեան անուններէն մին:

Իր արուեստին շուրջ հիւսուած բազմաթիւ պատմութիւնները ցոյց կուտան թէ, որքան մեծ ու համադգային է ժողովրդականութիւնը զոր կը վայելէր, բոլորովին միջազգային նիւթեր նկարելով հանդերձ:

Ժողովրդականութիւնները երախտադիտութեան եւ համակրանքի ձեւեր են, զորս կուտան ազգերը իրենց արժանաւոր զաւակներուն:

Այվազովսկի մարմնաւորեց հայ վրձինին մեծութիւնը, եւ անով՝ հայ ժողովուրդին մէջ արթնցուց արուեստի ճշմարիտ գիտակցութիւնը: Հայը Այվազովսկիով սկսաւ նկարաչական արուեստը սիրել, ինչպէս Կոմիտաս վարդապետով՝ գեղջկական երաժշտութիւնը: Երկու նուիրական անուններ, որոնք բացին երկու տարբեր ճամբաներ իրենց յաջորդող սերունդներուն:

Կոմիտաս աւելի շուտ կրնար ժողովրդականութիւնը շահիլ իր նիւթին բերումով: Մինչդեռ Այվազովսկիին նիւթը հասարակաց ծովն էր, ալիքներուն դէմ մարտնչող ու ապա խորտակուող նաւերը՝ մարդկային ողբերգութիւններով: Բոլորն ալ ազգային դժացումներու հետ կապ չունեցող նիւթեր, որոնք դիւրաւ կրնային Այվազովսկիին մեզմէ հեռացնել, եթէ ան չունենար այն անբացատրելի հմայքը, որով ծով չտեսնող զաւառի տղաքն իսկ իրենց ընդունակութեան փոր-

նաւանդ այլասէր:

Իր մահէն քանի մը ամիս վերջը, շիջեցաւ նաեւ իր կեանքի ադ-նիւ ընկերուհին, որ ենթակայ նոյն տառապանքներուն, ոչ միայն քաջութեամբ տարաւ զանոնք, այլեւ իր հոգածութեամբ կրցաւ շատ բան թեթեւցնել իր մեծանուն ամուսնին վիճակած ամենադառն վիշտերէն:

ԲԺ. ՊՕՂՈՍ ՔՕԼՕԼԵԱՆ

ձերը կը կատարէին, ծովուն վրայ լուսնակ գիշերներ նկարելով:

Այվազովսկիի արուեստին ազդեցութիւնը այնքան մեծ եղաւ որ, իրմէ վերջ եկող գրեթէ բոլոր հայ նկարիչները ծովով սկսան: Ծովը պայման դարձաւ ապագայ հայ նկարիչներու նախափորձերուն: Ոմանք իրենց սկիզբը շարունակեցին, մնալով զուտ ծովանկարիչներ, ինչպէս ողբացեալ Մախոխեան: Հայ ժողովուրդին նկարչական արուեստին ընդունակութիւնը աւելի անկեղծ ու աւելի ինքնատիպ է ծովուն մէջ: Ծովը մեզի տուաւ աւելի նկարիչներ ու տաղանդներ քան դաշտը: Այս հասարակաց ջրածաւալը մեր ցեղային արտայայտութեան մոռսան եղաւ: Աղբային զգացումներէն բան մը կայ կարծէք անոր մէջ, հայրենի սահմաններէն դուրս գտնուելով հանդերձ: Տակաւին մինչեւ այսօր ալ, հայ ժողովուրդը նկարչութիւնը կը սիրէ ծովուն մէջ: Ոչ մէկ նիւթ այնքան կը խօսի իրեն որքան ծովը, որ շնորհիւ Այվազովսկիի՝ հայացաւ: Ահա թէ ինչո՞ւ հայ ժողովուրդը տուաւ Այվազովսկիին համբաւէն ալ մեծ բան մը՝ ժողովրդականութիւնը, եւ նուիրադործեց իր օտարաձեւ անունը, դնելով զինքը իր ամէնէն հայանոյշ անուններուն քով:

×

Ծովը, ըստ մթնոլորտի փոփոխութեան, մերթ սիրերդ է ու մերթ ողբերդ: Մանուկ Այվազովսկի կը տարուի ծովուն պէս պէս երեսոյթներով: Բնութեան հետ ունեցած հաղորդութիւնը իր մէջ կը դառնայ զգայնութիւն, մտածում ու գործունէութիւն: Բնութեան գաղտնիքներուն թափանցելու համար կը խրէ իր խուզարկու աչքերը ծովուն գիշերին ու ցերեկին մէջ: Յափշտակութեամբ կը հետեւի ամպերուն մէջէն լուսնին ճամբորդութեան, ալիքներու կազմութեան ու պայթումին: Այսպէս է մանուկներու հետաքրքրութիւնը, յամառ ու անյադ՝ երբ այդ մանկութեան մէջ մարդ մը կայ:

Այվազովսկիի պատանի հասակին մէջ յայտնաբերած շնորհալի հասունութիւնը՝ իր ծննդավայրի (Թէոդոսիա) քաղաքագետին ու շաբրութիւնը կը գրաւէ: Քաղաքագետը զինք Գեղարուեստեաց վարժարան կը ղնէ, ուր պատանեկութեան մէջ գուշակուած դէմքը քանի մը տարիէն արժէքի մեծութիւն պիտի ստանար, եւ ուր, փառքի ու պատիւներու մէջ հասակ նետող արուեստագէտներուն լաւագոյն ճակատագիրը պիտի ունենար:

Մականյն Այվազովսկիի իրական վարժարանը բնութիւնը եղաւ: Ան կոհակներու շառաչին, ծովուն մեղեդիին ու ցայգայլոյսին վիպական գեղեցկութեան մէջ տեսաւ իր մեծագոյն ուսուցիչը: Ջուրին ու ամպերուն հետ գլուխ գլխի խօսակցութիւններէն ստացաւ իր արուեստին գաղտնիքը, որ է պարզութիւնը մեծութեան մէջ ու ճշմարտութիւնը ազնուականութեան մէջ:

Այվազովսկի խորապէս զգաց ծովուն յուզումները: Անոր մէջ սպառեց իր գեղազիտական մտածումին ու ներշնչումին կենսունակութիւնները: Երբեք արուեստագէտ մը այնքան հաւատարիմ չէ մնացած բնութեան մէջ նախասիրած այս կամ այն անկիւնին, եւ զայն զգալու եւ ըմբռնելու՝ ձեւին, որքան «ծովու կախարդը»՝ ծովուն:

Այվազովսկի անունը այլեւս նոյնացած էր ծով բառին հետ: Իր մահուն հոյժը ամբողջ Թէոդոսիոյ բնակչութիւնը սուգի մատնած պահուն իսկ, ծանօթ անձնաւորութիւն մը ինքնատիպ գաղափարը կ'ունենար Սեւ ծովը Այվազովսկի ծով կոչելու: Որովհետեւ նկարիչը սիրեց ծովը մինչեւ իր բնագանցական էութեանը մէջ: Ու այդ սիրելէն սորվեցաւ թէ, սէրը արուեստագէտին հոգեկան շնչառութիւնն է, թէ սէրէն զատ չկայ ո՞ր եւ է ուժ՝ որ կարենայ հրաշագործել արուեստագէտին մէջ:

×

Այվազովսկի հիացող մըն էր դասական ողբերգութեան: Ամէնէն աւելի իր խառնուածքին կը համապատասխանէր Փրանսականը: Անոր ողբերգութիւնները վոխադրեց հեղուկ գետնի վրայ, որ փոթորիկի ատեն կը դառնայ ձոր ու լեռ՝ ձիւնանման գաղաթներով:

Ռասին ամբողջ ողբերգութիւն մը մտածելէ ու մտքին մէջ դասաւորելէ վերջ կ'ըսէր. — «Հիմա կը մնայ միայն գրի առնել»: Նոյն բանը կ'ըսէր հաւանորէն ջուրերու վրայ ողբերգող Այվազովսկին, որուն վառ երեւակայութիւնն ու ակնային հրաշալի յիշողութիւնը, քանի մը ժամուան մէջ կը ստեղծէին ամպերուն վրայ կենակցութիւններ, ջուրերու վրայ կռիւներ՝ ալիքներուն ու պարտուող նաւերուն միջեւ, լաստերու վրայ նետուած մարդոց յուսահատ շարժումներ ու «Այ մօտ ըլլամ քեզի»ներ: : Այս բոլորը կը ստեղծուէին հրաշալի նկարչութեամբ մը: Եթէ Այվազովսկի կը յղանար իբրեւ եղբերգակ բանաստեղծ, կը զգար իբրեւ նկարիչ: Իր գործերուն մէջ բանաստեղծութիւնն ու երաժշտութիւնը կը կազմեն ներդաշնակ ամբողջութիւն մը, ճշմարիտ ստեղծողի կարողութեանց հետ: «Քառու» տիպար օրինակն է, որուն գիծերը յստակօրէն կը հետեւին մտածման շարժումին:

Այվազովսկիի արագութեան գլխաւոր պատճառը իր տեսողութեան անըմբռնելի յիշողութիւնն էր: «Կը մտածէ, կը զգայ և խօսքը կը հետեւի», — Պոսիէի պերճախօսութիւնը սահմանող Ֆէնըլոնի այս խօսքը Այվազովսկիի համար ըսուած ըլլալ կը թուի: Անոր յանպատրաստից (improvisation) արտադրութիւնները կը սքանչացնէին ուսուպալատականները: Ճարը օրէ օր կը կապուէր իր պաշտպանեալին: Այվազովսկիի համբաւը իր երիտասարդ տարիքին մէջ շինուած էր արդէն: Իր արուեստին բարձրութեան վկաներ են թաղաւորներէ, իշ-

խաններէ ու գեղարուեստական ընկերութիւններէ ստացած տիտղոսները, պատուանշաններն ու ոսկի շքանշանները, որոնք կը կազմեն իր գործերուն շօշափելի պատմութիւնը:

Արուեստը ունի իր կշռոյթի եւ գեղեցիկ կարգաւորութեան (eurythmic) օրէնքները, որոնց կ'ենթարկուի բնութիւնը արուեստի դործ դառնալէ առաջ: Ներդաշնակութիւնը խառնակութեան վրայ, խորհրդածութիւնը քնազդին վրայ՝ կը կազմեն արուեստին հիմնաքարը: Այս բոլորը շատ լաւ ուսումնասիրած էր Այվազովսկի: Կը բաւէ դիտել «Նափուլիի Փարոսը», «Բուրգուֆի գիշերները» եւ կամ «Իններորդ ալիքը» նկարները: Այս իրապաշտ գործերուն մէջ Այվազովսկի քնարերգակ է, կ'երգէ ջուրն ու ամպերը փոխանակ իրարու դէմ հանելու, ինչպէս «Մեծն Պետրոս փոթորիկին դէմ»ին կամ «Նաւաբեկութիւնը»ին մէջ, որոնք անցնելով մարդկային տաղանդի սահմանները, կ'երթան բախելու հանճարին դռները:

Այվազովսկի շատ լաւ կը զգար ծովուն թաւալող կշռոյթը, անոր երաժշտութիւնն ու յարաշարժ մարմնին մարդակազմութեան դադունիքները: Ծովով լեցուած իր ամբողջ էութիւնը անմիջապէս կը խանդավառուէր, երբ լսէր կամ կարդար ծովային միջնուորտի մէջ կատարուած պատմական դերուագ մը: Իր ողբերգակի մտածումներուն տարօրինակ խաղը քանի մը ժամուան մէջ կուտար անոր ձեւակերպ եւ կենդանութիւն: Որովհետեւ Այվազովսկի օժտուած էր օգիւով մը՝ որուն բարձր ներշնչումը երիտասարդ տարիքին մէջ իսկ ստացած էր հասունութեան հաւասարակշռութիւն:

Այվազովսկիի մէջ ապրեցան միշտ երկու մարդ, իրապաշտն ու դադափարապաշտը: Երկու մրցորդներ, բայց յաղթանակը կ'իյնար միշտ իրապաշտին՝ զուտ նկարչութեան: Երբ կը նկարէր վերացական նիւթ մը, ինչպէս «Մտեղծագործութիւնը», որ ամպերէն անդին Ստեղծողին գործունէութիւնը կը պատկերացնէ, նկարչութիւնը չէր ստորադասեր դադափարին, ընդհակառակն, դադափարին կուտար տեսակ մը իրապաշտական երեւոյթ:

Ինչ որ տկար էր Այվազովսկիի մէջ, դիմանկարչութիւնն է: Այնքան ատեն որ կը նկարէ հեռաւորութեան վրայ ձգուած դէմքեր, այդ տկարութիւնը կը դառնայ աննշմարելի, բայց երբ դէմքեր կը նկարէ դիմանկարչութեան համար, ինչպէս իր կենդանագիրը, կը մնայ միշակ:

Այվազովսկի ծովով միայն պիտի անմահանար ու ծովը պիտի անմահացնէր: Ան մեծ ծովանկարիչի հատիկ մըն է հայկական դաշտին մէջ ծնած:

Այվազովսկի իր գործերուն մէջ երաժշտական է ու քանաստեղծական, պարզ է ու անկեղծ: Կը նկարէ գունազէտի (coloriste) հրաշա-

լի բնազդով ու առանց ճիշդի: Աւելորդ վրձնումներով չէր ծանրաբեռներ կտաւ, ոչ ալ աւելորդ գոյներով: Գիտէր թէ ճշմարտութիւնը քիչ բաներով կ'ըսուի: Իւրաքանչիւր կտաւ հոգեկան վիճակի ճշգրիտ արտայայտութիւն մըն է, ուր կը տեսնուին Այվազովսկիի ասրումները, յոյզերն ու պատիւներու մէջ անցած 83 տարուան կեանքի ելեւէջները, որոնց ուղղուած այս համառօտ ուսումնասիրութիւնը, իր փառքի ճամբէն անցք մըն է պարզապէս:

Մշակուած մարդ մըն էր Այվազովսկի: Կը սիրէր ընթերցումներ ընել թուրթոյէն: Բայց «Պատերազմ եւ Խաղաղութիւն» գործին սատողերը իր ստեղծագործութեան պայմաններուն հակադրութիւններն են — «Արուեստը արհեստ մը չէ, ճշմարիտ զգացումի մը արտայայտութիւնն է: Արդ, արուեստագէտը չի կնրար ասպցոցօցանել ճշմարիտ զգացում մը առանց մեկուսացումի, առանց մարդուն բնական գոյութեան մէջ ապրելու: Ու ճիշդ ասոր համար, ան որ կը գտնուի կեանքի պերճանքին մէջ, վատ պայմաններու մէջ կը գտնուի ստեղծելու համար»: Թուրթոյի տեսակէտը տեսականօրէն միայն ճիշդ է: Ջեն պակսիր արուեստագէտներ որոնք ստեղծած են հարստութեան, պերճանքին մէջ: Այվազովսկի, ճիշդ է, չունեցաւ թուրթոյի ըմբռնած արուեստագէտին սրբազան տառապանքը, չունեցաւ զրկանքներով երկնելու պահ: Բայց, իր սրտին մէջ կը կրէր ինչ որ չէր կրեր կեանքին մէջ: Իր կտաւները սրտին ամէնէն գեղեցիկ եւ խտացած արտայայտութիւնները կրող ծովաշխարհներ են, որոնք ընդհանրապէս կը ներկայացնեն նաւամարտերու, ջրհեղեղներու, նաւաբեկութիւններու եւ խեղդուողներու ողբեր, ամեհի ալիքներուն ծոցը վերջացող կեանքերու յուսահատական չարժումներ: Այս բոլորը նկարեց հողին վրայ կոխողի անտարբերութեամբ եւ պալատի մէջ ապրողի գեղիս կեանքով:

×

Ինչպէս բոլոր մեծերը, Այվազովսկի ալ համակ գուժ էր ու բարերար: Իր ծննդավայրին մէջ փողոցներ, թանգարաններ, արուեստի տուններ ու աղբիւրներ իր անունը կը կրեն: Անոնք ժողովրդական երախտիքի ու մեծարանքի ձեւ ստացած արտայայտութիւններ են:

Մարդկային բնազանցական գեղեցկութեան այս ազնուագոյն համադրութիւնը, բարութեան հրեշտակ մըն էր, որուն թեւերը հաւաքուած են դէմքին աջ ու ձախ կողմերը:

ԶԱՐԵՀ ՄՈՒԹԱՅԵԱՆ